

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 2, p. 141-159, March 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.588

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri

*Russian Activities and Strategies toward Iran at the beginning of the 20th Century
According to British Archival Documents*

Dr. Ramazan SONAT
(ORCID:0000-0002-7189-5783)

Öz: Bu makale; Rusya'nın XX. yüzyılın başında İran'a yönelik stratejilerini ve faaliyetlerini İngiliz arşiv belgeleri ışığında açığa çıkarmayı amaç edinmektedir. Bu konu kapsamında İngiliz Arşivinde farklı kod numaraları ile yer alan ve İran'ın 1906-1907 seneleri içerisindeki genel durumunu konu edinen yıllık raporlar incelenerek İran'da meydana gelen meşrutî hareketin ve bu ülkenin mevcut ekonomik konumunun Rusya'ya ne tür kazançlar sağladığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rusya, İran, XX. Yüzyıl, İngiliz Arşivi, Yıllık Rapor

Abstract: Based on British archival documents, this article aims to explain activities and strategies of Russia towards Iran at the beginning of the 20th century. In this context, the annual reports of the British Archives with different code numbers and covering the general situation of Iran in the years 1906-1907 were examined and it is emphasized how the constitutional movement in Iran and the current economic position of this country provide to Russia.

Keywords: Russia, Iran, 20th Century, British Archive (The National Archives), Annual Reports

Giriş

Bu çalışma; Rusya'nın XX. yüzyılın başında İran'a yönelik stratejilerini ve faaliyetlerini İngiliz Arşivinde (*The National Archives, Foreign Office*) yer alan yıllık raporlar doğrultusunda izah etmeye çalışması açısından Türkiye'de bir ilki temsil etmektedir. Bu yönüyle ele alındığında çalışmanın, metin içerisinde dipnotlarda yer alan ve genel olarak Türk ve Fars kaynaklarına dayanılarak hazırlanan paralel nitelikteki eserlerden ayrı olduğu ve değişik bir üslup ile yaklaşım doğrultusunda farklı bir amaca hizmet ettiği hususu okuyucu tarafından hesaba katılmalıdır.

İran; Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Rusya'nın siyasî, askerî, ekonomik vb. alanlarda hâkimiyet mücadelelerine şahit olmuştur. Özellikle 1905 yılında meşrutiyet hareketi taraftarlarının etkinliklerini arttırmaları ile birlikte İngiltere ve Rusya'nın buraya yönelik stratejileri ve faaliyetleri hız kazanmış ve bu süreçten itibaren İran daha fazla yabancı tesirine açık hale gelmeye başlamıştır. Nitekim İngiltere ve Rusya bu dönemden sonra İran'a yönelik girişimlerine devam ederlerken diğer yandan da birbirleri hakkında topladıkları bilgileri geliştirip birtakım politikalar üreterek burada avantajlı bir pozisyon elde etmeye çalışmışlardır. Şüphesiz ilgili husus da mevcut ülkelerin resmi yazışmalarına farklı şekillerde yansiyarak bu devletlerin İran konusundaki fikirlerinin irdelenmesini ön plana çıkartmıştır. Bu makalenin konusunu teşkil etmesi bakımından; İngiliz Arşivinde farklı kod numaraları ile yer alan ve

Volume 10
Issue 2
March
2018

İran'ın 1906-1907 senelerindeki genel durumunu konu edinen yıllık raporlarda Rusya'nın İran'da meydana gelen meşrutî hareketin etkisi ve bu ülkenin mevcut ekonomik konumunun kendisine sağladığı bazı kazançlarla birlikte buraya daha fazla yoğunlaşmaya başladığı, birtakım stratejileri ve faaliyetleri artık daha rahat hayata geçirebildiği ifade edilmektedir. Ancak vurgulanması gerekir ki yukarıda dile getirilen ve metin içerisinde geniş bir şekilde izah edilmeye çalışılan Rusya'nın İran politikasına yönelik bu değerlendirmeler temel olarak İngiliz kaynaklarını referans almasından ötürü yalnızca İngiliz bakış açısını yansıtmaktadır. Bu sebepten ilgili makale tetkik edilirken Rusya'nın İran'a yönelik stratejileri ve faaliyetlerinin öncelikli olarak İngiliz perspektifi çerçevesinde ortaya koyulmaya, yorumlanmaya çalışıldığı gerçeği hiçbir zaman gözardı edilmemelidir.

XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri

Rusya; XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusunun ihtiyaçları doğrultusunda demiryolu ile mekanik üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve bu enstrümanlar aracılığıyla hinterlandını genişleterek bilhassa savaş zamanlarında gereksinim duyduğu tahıl, mineral ve diğer bilimum kaynakları hudutları içerisine taşımaya amaç edinmiştir. Nitekim bu politika bağlamında XX. yüzyılın başında önem atfettiği bazı demiryolu hatlarını nihayete kavuşturmuş ve ham madde ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye ulaşmıştır¹. Ancak aynı süreçte diğer yandan hem kendi içerisinde hem de Uzak Doğu'da ciddi sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalmıştır². Bu gelişmeye paralel olarak jeopolitik öneminin yanı sıra ticari konumu nedeniyle demiryolu hatları ile kendisine bağladığı ve birtakım stratejiler ve faaliyetler icra ettiği İran'daki durumu da pek parlak bir görüntü arz etmemiştir. Özellikle 1905 yılı ile beraber Doğu ve Kuzey İran'daki durumu gittikçe kötüleşmiş, Reşt³ ve Tebriz⁴ gibi noktalarda Culfa-Tebriz Yolu İmtiyazı⁵ ve Hazar Deniz Balıkçılığı⁶ konularında yaşanan rahatsızlıklardan ötürü

¹Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 485-487.

²Uzak Doğu'daki yayılmacı politikaları bağlamında Mançurya ve Kore üzerinde egemenlik tesis etmeye çalışan Rusya'nın 1904-1905 seneleri içerisinde Japonya ile girdiği büyük savaşta ciddi yenilgiler alması sınırları içerisinde bir ihtilal hareketinin oluşmasını tetikleyen temel sebeplerden biri olmuştur. Böylece Rusya, XX. yüzyılın başında bir taraftan Uzak Doğu'da ciddi güç kaybı yaşarken diğer yandan da kendi sınırları içerisinde bir ihtilal hareketi ile meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Dîvân, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, (2008/1), s. 88-92; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 397-399; William Habberton, *Russia, The Story of A Nation*, Houghton Mifflin Company, (1965), s. 125-129; Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 329-330; Hosking, *Rusya*, s. 455.

³Bahr-i Hazar sahili boyunca uzanan Gilân Vilayeti'nin merkezini oluşturan bu nokta, hem zengin petrol kaynaklarını bünyesinde barındırması hem de Çarlık Rusya'sı zamanında ifâ ettiği ticari yönüyle ön plana çıkmıştır. Şehircilik açısından Tahran ile kıyaslanan Reşt ayrıca İran'ın en önemli liman kentlerinden birisi olan Enzeli'ye yakın olması nedeni ile jeopolitik açıdan kritik bir rol üstlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Doktor Fahreddin Şevket, *Îrân*, Yay., Haz. Derya Örs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 43-44.

⁴Azerbaycan Eyaleti'nin merkezi konumunda bulunan Tebriz, Yakınçağ içerisinde özellikle iktisadi ve ilmi konularla ön plana çıkmıştır. Bu niteliğine ek olarak burası birçok ticaret yolunun kesiştiği noktada bulunması nedeni ile de İran'ın en önemli yerlerinden birisi olma imtiyazına erişmiştir. Şevket, *Îrân*, s. 43.

⁵İfade edilen hat Rusya'nın İran coğrafyasında nüfuz sahibi olabilmek gayesi ile sağladığı finansal destekler sayesinde inşa edilmiştir. Ancak yaklaşık 137 kilometreden oluşan bu hattın Ruslar tarafından kontrol edilmesi XX. yüzyılın başında özellikle Tebriz'de bir Rus aleyhtarlığının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte bu dönemde Rusya ilgili hattın dışında İran coğrafyasında Reşt-Kazvin-Tahran, Reşt-Kazian ve Kazvin-Hemedan yol hatları imtiyazını elinde bulundurmıştır. The National Archives, Foreign Office, 881/8914, s. 13-14. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (TNA. FO.) olarak kısaltılmıştır. Şevket, *Îrân*, s. 94-95.

meydana gelen anti Rus karşıtı eylemlerle İran'daki gücü ciddi manada sarsılmaya başlamıştır. Bu isyan hareketleri sırasında ilgili noktalarda yer alan Rus tüccarların zarar gördüğü ve onların bu zararlarının karşılanması gerektiğine yönelik isteği İran tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Bu başarısızlık üzerine de Tahran Rus Konsolosluğu, İran Hükümetine artık ülkesinin diğer meseleler ile ilgili iddialarını gündeme getirme konusunda ciddi manada zorluk çekmeye başlamıştır⁷.

İran'ın 1906 yılı içerisindeki genel durumu ise Rusya'nın buraya daha fazla nüfus edebilmesine olanak sağlamıştır. Zira 1906 senesinde İran'da bir taraftan mevcut hürriyet fikirleri artık yüksek sesle⁸ dile getirilmeye başlanırken diğer yandan da ekonomik istikrarsızlık iyice su yüzüne çıkmıştır. Özellikle tahtta yer alan Muzafferüddin Şah'ın⁹ tamamen isimleri rüşvetle anılan saray elamanlarının elinde olması halkın yönetime yönelik bakış açısının daha negatif bir çizgide seyretmesine neden olmuştur. İşte tam bu noktada Rusya bilhassa Tahran'da bulunan konsolosluğu vasıtası ile ifade edilen hususlara doğrudan müdahil olarak İran'daki hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Ancak bu süreçte Rusya, İran'da XIX. yüzyılın ortalarından itibaren büyük bir mücadele içerisinde yer aldığı İngiltere¹⁰ ile yeniden kıyasıya rekabet etmek zorunda kalmıştır. Nitekim bu rekabet sırasında Rusların İran'da meydana gelen olayları kendi lehlerine çevirme girişimleri ve yine bu ülke üzerinde birtakım kazanımlar elde etmeye yönelik stratejileri ve faaliyetleri gizli yazı ibaresiyle¹¹ Tahran'da bulunan İngiliz Konsolosluğu tarafından Dışişleri Bakanlığına aktarılmıştır¹².

⁶Tahran Hükümetinin Hazar Deniz Balıkçılığı imtiyazını sunduğu M. Leanozoff isimli şahsın Reşt ve Enzeli gibi noktalarda yer alan balıkçılar ile bazı problemler yaşaması üzerine Rusya ilgili gelişmeye müdahil olmuştur. Ancak Rusya'nın bu meseleye dâhil olması da ifade edilen noktalarda kendisine yönelik bir muhalefetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. *TNA. FO., 881/8914*, s. 19.

⁷*TNA. FO., 881/8914*, s. 7; Hosking, *Rusya*, s. 486-487.

⁸İlgili sürece gelinceye kadar; XIX. yüzyıldan itibaren İran'da meydana gelen siyasî, sosyal, ekonomik, dini vb. gelişmeler toplumun hürriyet fikirlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yine Rusya'da meydana gelen 1905 inkılabı, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan İranlıların faaliyetleri ve Avrupa'da meydana gelen gelişmeler aynı süreçte İran toplumunu derinden etkileyen diğer hususlar olmuştur. Bu konuda genel bir değerlendirme için bkz: Ervand Abrahamian, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol., 10, No., 3 (August 1979), s. 387-404; Yılmaz Karadeniz "II. Meşrutiyet'in Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilgi*, S. 47, (Güz 2008), s. 195-207; Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 1, (2007), s. 51-62; Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 152-179; Selda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 32, (Ankara 2002), s. 145-149; *Cemil Said Bey İran Mektupları*, Yay. Haz., A. Ergun Çınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 4-5; Yılmaz Karadeniz, "İran Meşrutiyet Hareketi Sırasında İstanbul'daki İranlıların Siyasi Faaliyetleri: Encümen-i Saadet (1906-1909)", *SBArD*, S. 14, (Eylül 2009), s. 2-4.

⁹1796-1925 yılları arasında İran'ı yöneten Kaçar Hanedanının bir mensubu olarak Nâsırüddin Şah'ın bir suikast neticesinde 1896 yılında hayatını kaybetmesi üzerine Şah olmuştur. Kendisinin 1907'e kadar süren iktidarında dış borçlarda ciddi bir artış görüldüğü gibi diğer yandan İran uzun süredir halk tarafından dile getirilen hürriyet taleplerinin etkisi ile 1906 yılında parlamenter kurumlarla tanışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Faruk Sümer, "Kaçarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (2001), s. 51-52; Azmi Özcan, "Muzafferüddin Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, (2006), s. 420-421; Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran*, s. 120-122.

¹⁰Peter Sluglett, "The Waning of Empires: The British, the Ottomans and the Russians in the Caucasus and North Iran, 1917-1921", *Middle East Critique*, Vol., 23, No., 2, (2014), s. 190-192.

¹¹İncelenen yıllık raporların kapak sayfasının sol üst tarafında "Confidential" ibaresi yer almaktadır. İlk iki ekte örneği gösterilmektedir.

¹²*TNA. FO., 881/8870*, s. 1-3; Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket", s. 145-148.

Bu dönemde Dışişleri Bakanlığına iletilen meselelerin başında Rusya'nın İran'da devam eden meşrutiyet hareketine karşı kendisini nasıl konumlandığı yer almıştır. Tahran Sefiri Sir C. Spring Rice¹³ Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e¹⁴ hitaben kaleme aldığı yıllık raporda; İran'daki özgürlük yanlılarının Rusların mevcut yönetim lehinde hareket etmeleri¹⁵ sebebiyle ancak İngiliz bayrağı altında toplanabileceğini, bu bağlamda konsolosluk görevlisi kıdemli diplomat Mr. Grant Duff'ın ciddi çalışmalar içerisinde yer aldığını ve meşrutiyet hareketine öncülük eden bazı partilerin de artık doğrudan iktidarla görüşmek yerine kendilerini arabulucu olarak görmek istediklerini ifade etmiştir. Meşrutiyet taraftarlarının kendilerini arabulucu olarak değerlendirmelerinin İngiltere'nin buradaki etkinliğini ve saygınlığını arttırdığını beyan eden Rice, ilgili gelişme üzerine Rusya'nın ise hem Tahran'da yer alan konsolosluğu hem de ekonomi bakanlığı vasıtası ile İran üzerinde egemenlik tesis etmeye çalıştığının altını çizmiştir. Nitekim bütün bu gelişmelerden sonra İran'ın mevcut ekonomik durumunu kendi lehinde kullanmaya çalışan Rusların buraya finansal destek sağlama konusunda istekli bir hale gelmek zorunda kaldıkları ayrıca ülkede iş yapan Rus şirketlerin de St. Petersburg Hükümetinden bağımsız olarak İngiliz firmaları ile ortak hareket etmeye başladıkları gözlemlenmiştir¹⁶.

Yukarıdaki gelişmelere paralel olarak Rusya'nın İran'ı birtakım ekonomik vaatlerle kuşatma girişimi 1906 yılının baharından itibaren hız kazanmıştır. Zira İran bu süreçte 5,000,000 ile 6,000,000 miktar arasında bir pasif borçlanma içerisinde yer almıştır. Bu paranın 3,000,000'u da bir önceki yıl Rusya'dan alınan ödünç para olarak kayıtlara geçmiştir. Yine Ruslar ilgili süreçte Tebriz'de bulunan Veliht Muhammed Ali Şah'ın¹⁷ naipliği sırasında bu ülkeye 100,000'i kapsayan bir yardım daha gerçekleştirmişlerdir. Bu gelişme üzerine İngiltere ise Rusya ile İran arasında devam eden finansal görüşmelerden ciddi rahatsızlık duyarak Tahran Hükümetine belirli şartlar altında 150,000 miktarlık bir ekonomik paket sunmuş ve ilgili meseleye müdahil olmuştur. Her ne kadar bu meblağ Tahran Hükümeti tarafından istenilen rakam 800,000 olduğu için düşük bulunup reddedilse de İngiltere'nin İran'ı finansal anlamda destekleme konusunda ön plana çıkmaya başlaması bu süreçte Rusların ilgili konuda bir nebze de olsa geri plana atılmalarına sebebiyet vermiştir. Fakat Rusya kısa süre içerisinde

¹³1906-1908 yılları arasında Tahran Elçisi olarak görev yapmıştır. Rice, görev süresi boyunca Rusya'ya karşı İngiltere'nin İran'daki haklarını koruyan en önemli sima olmuştur. Raymond A. Jones, *The British Diplomatic Service: 1815-1914*, Wilfrid Laurier University Press, Canada 1983, s. 202.

¹⁴1905-1916 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Grey, hem bu görevi en uzun ve kesintisiz bir şekilde yapması hem de Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İngiltere'yi Almanya'ya karşı konumlandırması ile dikkat çekmiştir. <https://www.britannica.com/biography/Sir-Edward-Grey-3rd-Baronet>. Erişim Tarihi: 7.1.2018

¹⁵Ruslar önceden beri İran coğrafyası üzerinde elde ettiği ekonomik kazanımların bir anda yok olabileceği endişesi ile meşrutiyet hareketine ilk etapta destek vermemişlerdir. Ayrıca onlar bu ülkedeki stratejik pozisyonlarının tehlikeye girme ihtimali ve Kafkasya'da yer alan özgürlük yanlılarının İran meşrutiyet hareketini desteklemeleri gibi sebeplerden ötürü de ilgili girişime soğuk yaklaşmışlardır. Bu konuda bkz: Gökhan Bolat, "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution and Its Support of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol., 6, Issue 4, (April 2013), s. 181-183; Cemil Said Bey, s. 6-7.

¹⁶TNA. FO., 881/8870, s. 1-2.

¹⁷Muzafferüddin Şah'ın hükümdarlığı döneminde Azerbaycan Eyaleti'nin yöneticiliğini üstlenmiştir. 1906 yılında Naip sıfatı ile Tahran'a çağırılan Muhammed Ali Şah Aralık ayı içerisinde de meşrutiyet hareketinin destekçisi olduğunu ilan etmiştir. Babası Muzafferüddin Şah'ın ölümü üzerine ise 19 Ocak 1907 tarihinde büyük bir tören ile İran tahtına geçmiştir. TNA. FO., 881/8914, s. 30. TNA. FO., 371/498, s. 2; Ayrıca onun kısa bir biyografisi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Muhammed Ali Şah (1872-1925)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, (2005), s. 502-503.

bu konuya odaklanarak İran'ın St. Petersburg'da bulunan Bakanı Müşîr ül-Mülk¹⁸ üzerinden tekrar bu ülkeyi ekonomik açıdan nüfuzu altına almaya çalışmıştır¹⁹.

Rusya'nın ilgili girişimi karşısında İngiltere, Tahran'da bulunan temsilciliği vasıtası ile süreci yakından takip etmiştir. 11 Mayıs'ta İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Almanya'nın İran ile finansal konularda görüşmeler gerçekleştirdiğini iddia ederek Rusya'ya geçici bir andlaşma teklif etmiştir. Ancak Rusya, İngiltere'nin bu teklifini dikkate almadığı gibi M. Naus²⁰ vasıtası ile Tahran Hükümetine İran'ın finansal durumunu ve gümrük işlerini düzenlemeyi vaat etmiştir. Temmuz ayı içerisinde Rusların finansal destek talebi Tahran Hükümeti tarafından tartışıldıktan sonra Şah'a sunulmuştur. Fakat Şah bu talebi İran'ı küçük düşürdüğü gerekçesi ile veto etmiştir²¹.

İran'daki güç dengesinin 1906 Temmuzunun sonlarına doğru İngiltere ve Rusya arasında paylaşılması finansal konuların başka bir boyuta kaymasına neden olmuştur. Zira ülkede gittikçe güç kazanan meşrutiyet hareketi taraftarları, Rusya'nın ekonomik girişimlerini hem İran'ın bağımsızlığına aykırı addederek hem de buranın gerilemesinin temel sebebi varsayarak İngiltere'yi kendilerine daha yakın görmeye başlamışlardır. Bu husus da Rusya'yı 1 Ağustos'ta Müşîr ed-Devle²² sadrazam olmasına rağmen İran konusunda bir an önce İngiltere ile zoraki andlaşma yapmaya itmiştir. Zira Rus yanlısı bilinen Müşîr ed-Devle dahi bu süreçte St. Petersburg Hükümetinin İran Hükümetine borç para verme konusundaki talebini ülkenin egemenliğinin sınırlandırılması manasına geldiği gerekçesi ile reddetmiştir²³.

Rusya'nın bu isteği 13 Ağustos'ta nihayete erdirilmiş ve iki taraf arasında yapılan andlaşma ile İngiltere bir yandan meşrutiyet hareketinin en büyük destekçisi olmaktan çıkarken diğer yandan Tebriz'deki Veliht'ı Şah'ın varisi kabul ederek İran'daki caydırıcı pozisyonunu terk etmiştir. İngiltere ile arasındaki mevcut anlaşmazlığı çözüme kavuşturduğu sırada Rusya öte taraftan meşrutiyet hareketini de finansal açıdan destekleyip kendi lehinde kullanmak istemiştir. Hatta bu kapsamda meşrutiyet hareketi temsilcileri ilgili konuyu görüşmek amacıyla Tahran Rus Elçiliğine bir heyet göndermiştir. Ancak meselenin görüşüldüğü sırada meşrutiyet taraftarlarının Şah rejimine karşı büyük bir zafer kazanması ile herhangi bir finansal desteğe gerek kalmamıştır. Bunun üzerine ilgili konuda emellerine ulaşamayan Ruslar, meşrutiyet hareketi temsilcilerine kutlama mesajları göndererek bu oluşumun başarılı olmasında kendilerinin büyük pay sahibi olduklarını iddia etmişlerdir²⁴.

Bütün bu gelişmeler sürerken Rusya'nın İran'ın çeşitli bölgelerinde yürüttüğü stratejiler ve faaliyetler artık iyiden iyiye İngiltere'nin dikkatini çekmeye başlamıştır. İlgili konuya emsal teşkil etmesi bakımından; Mr. Grant Duff 30 Ağustos tarihinde hükümetine çektiği telgrafta

¹⁸Müşîr ed-Devle'nin en büyük oğlu olarak 1902 yılında St. Petersburg'a bakan olarak atanmıştır. Kendisi 1906 senesi içerisinde meydana gelen olayların çözümü konusunda da babasına ciddi yardımlarda bulunmuştur. *TNA. FO., 881/8914*, s. 31.

¹⁹*TNA. FO., 881/8870*, s. 7; *TNA. FO., 881/8914*, s. 2.

²⁰İran'ın gümrük ve posta işlerinden sorumlu Belçikalı yöneticisidir. İran'daki Belçika misyonunun önemli temsilcilerinden birisi olan Naus, meşrutiyet hareketinin başarılı olmasının ardından buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. *TNA. FO., 881/8914*, s. 31; *Cemil Said Bey*, s. 3.

²¹*TNA. FO., 881/8870*, s. 7-8.

²²1899-1906 yılları arasında İran Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. İngiliz arşiv kayıtlarında kendisinin herhangi bir eğitim almadığı, açık çatışmaya girmek yerine genelde pasif mukavemet yöntemi ile hareket ettiği, şahsi çıkarlarını ülkesinin menfaatlerinin üstünde tuttuğu ve bütün bunlara rağmen adım adım en yüksek mertebeye eriştiği ifade edilmiştir. *TNA. FO., 881/8914*, s. 31.

²³*TNA. FO., 881/8870*, s. 8.

²⁴*TNA. FO., 881/8870*, s. 8-9; *TNA. FO., 881/8914*, s. 10.

Afganistan sınırı boyunca uzanan Meşhed²⁵-Sistan²⁶ telgraf hattının kontrolünün Ruslara verilmekte olduğunu belirtmiştir. Esasında bu telgraf hattının geçmişi birkaç yıl öncesine kadar gitmektedir. Zira ilgili hat ilk olarak 1902 yılındaki finansal görüşmeler sırasında St. Petersburg Hükümeti tarafından merkez İran telgraf hattının kontrolünün İngilizlere verilmesine karşılık Tahran Hükümetinden talep edilmiştir. Bu gelişme üzerine devreye giren İngiltere ise Şah üzerinde baskı kurarak onu, ifade edilen telgraf hattının hem mevcut finansal görüşmelerin dışında tutulması hem de Tahran Hükümeti tarafından inşa ettirilip çalıştırılması konusunda ikna etmiştir. Nitekim İngilizlerin bu girişimi aynı süreçte netice vermiş ve bu hat Tahran Hükümeti tarafından Rusya'nın finansal yardımı sayesinde inşa edilmiştir. Fakat 1905 yılında Şah'ın Avrupa seyahatini fırsat bilen Tahran Rus Konsolosluğunun, ülkesi adına Meşhed-Sistan telgraf hattı üzerinde birtakım istasyon imtiyazı elde etmesi ile bu konu gündeme gelmiş ve meselenin mahiyeti konusunda Rusya, İngiltere ve İran arasında yeniden tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. 1905 senesi baharında Avrupa seyahatine çıkan Şah, her ne kadar Ruslara verilen bu istasyon imtiyazının geçici bir nitelikte olduğunu düşünse de İngiltere ilgili gelişme karşısında ciddi endişe duymuş ve İran üzerindeki hâkimiyetini kaybetmemek için Tahran Hükümetini baskı altına almaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte İngiltere'nin Tahran Hükümeti üzerinde kurmaya çalıştığı baskı pek etkili olmamış ve Rusya, Meşhed-Sistan telgraf hattının kontrolünü 1906 yılı içerisinde tamamen eline geçirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Ruslara Meşhed-Sistan hattında pay sahibi olmak koşulu ile Tahran-Meşhed hattı üzerinde birtakım imtiyazlar sağlamayı teklif etmiştir. Fakat İngiltere'nin bu öneri ile İran'ın doğusunda etkin olmak istediğini anlayan Rusya, bazı karşı teklifler öne sürerek ilgili konuya pek sıcak bakmadığını göstermiştir²⁷.

Rusya'nın İran coğrafyasına yönelik stratejileri ve faaliyetleri bu süreçte yalnızca yukarıda dile getirilen husus ile sınırlı kalmamıştır. Bu kapsamda Rusya, herhangi bir ticari girişimi olmasına rağmen sadece İngiltere'nin İran Körfezi üzerindeki ticari misyonuna zarar verebilmek amacıyla Bender Abbas'da²⁸ bir konsolosluk kurmuş başına da Kazak muhafızların koruması altında eski Sistan Konsolosu M. Ovseenko'yu atamıştır. Nitekim kısa süre içerisinde bir Rus gemisinin körfeze ulaşmasının ardından ifade edilen konsolosluk mesaisine başlamış ve bu girişimi bahane ederek burada yer alan İngiliz görevlilerin işlerini engellemeye çalışmıştır. İngiltere ise ilgili konu karşısında bu geminin körfezdeki aksiyonunun uluslararası kurallara aykırı olduğunu belirterek Rusya'yı protesto etmekle yetinmiştir²⁹.

²⁵Horasan Eyaleti'nin merkezinde yer alan bu nokta; hem İran'ın en mukaddes ziyaret alanlarından birisi olması hem de özellikle Tahran-Herat ve Aşkabat-Hindistan yollarının kesişme alanı içerisinde yer alması ile dikkat çekmiştir. Türklerin ve Farsların demografik yapısına şekil verdiği Meşhed ayrıca bünyesinde barındırdığı kervansaraylar, hamamlar ve çayhaneler gibi yapılar sayesinde Yakınçağ'da ciddi ekonomik kazanımlar elde etmiştir. Şevket, *İrân*, s. 46.

²⁶İran'ın Afganistan sınırı boyunca uzanan hudut bölgesine verilen isimdir. Çöl ikliminin hâkim olduğu bu alanda zaman zaman da düzensiz yağmurlar görülmektedir. Burası ayrıca güneyinde yer alan Belucistan Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. <https://www.britannica.com/place/Sistan>. Erişim Tarihi: 14.1.2018; Burası stratejik öneminden ötürü XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başında İngiltere ile Rusya arasında ciddi mücadelelerin yaşandığı bir alan olmuştur. Bu konu için bkz: Re'za Rai'ss Tousei, "British Encroachments in Seistan", *J. Humanities*, Vol., 13, (1), s. 31-44.

²⁷TNA. FO., 881/8914, s. 7-9; TNA. FO., 881/8870, s. 10.

²⁸İran Körfezi'nin hemen girişinde bulunması nedeniyle stratejik açıdan çok önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca burası Hürmüzgan Eyaleti'nin de başkentidir. <http://www.iranicaonline.org/articles/bandar-abbas-parent>. Erişim Tarihi: 18.1.2018.

²⁹TNA. FO., 881/8870, s. 9; TNA. FO., 881/8914, s. 10.

Rusya'nın Batı ve Güney İran'daki girişimleri Rus konsolosluk acentelerinin Hürremabad³⁰, Kasr-ı Şirin³¹ ve Burucerd³² gibi noktalara tayin edilmesi ile süratle devam etmiştir. Ancak önemle belirtilmesi gerekir ki Rusların bu süreçteki ana aksiyonları genellikle Doğu İran'da yoğunlaşmıştır. Yapı itibariyle küçük bir kıvılcımla harekete geçebilecek kabileleri bünyesinde barındıran bu bölge aynı zamanda İngiliz-Rus çatışmasının en ciddi manada yaşandığı alan olmuştur. Bu bağlamda Rusya, Pul-i-Katun'dan Sistan'a kadar uzanan bütün Doğu İran sınırı boyunca farklı isimler altında bir dizi acenteler kurmuştur. Fakat Doğu İran'daki etkinliği esasen Sistan'da veba hastalığının ortaya çıkması ile hız kazanmaya başlamıştır. Zira sağladığı geniş politik imkânlar nedeniyle hastalığın zuhur etmesinin hemen ardından harekete geçerek Tahran'da yer alan sağlık komisyonu vasıtası ile bölgede yer alan bütün karantina düzenlemelerini³³ kontrol etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine ilgili gelişmeye müdahil olan İngiltere ise Hindistan'dan gönderdiği doktorlar ile bir veba inceleme servisi kurulmasına öncülük etmiştir. Ancak bu inceleme sırasında Belçikalı görevlilerin birtakım yanlış davranışları Rus acentelerin kışkırtmaları ile birleşince İngiliz aleyhtarı bir isyan çıkmıştır. Bu isyan hareketinin neticesinde de İngiltere'nin Doğu İran'daki etkinliği önemli ölçüde azalmıştır³⁴.

İngiltere'nin Doğu İran'daki etkinliğini en aza indiren Rusya diğer yandan Aralık ayı içerisinde Tebriz'de bulunan Velihahtı geniş muhafız ordusu altında para ve cephane desteği ile Tahran'a göndererek hükümet merkezinde daha aktif bir rol oynamaya çalışmıştır. Zira Mayıs ayında geçirdiği felç nedeni ile artık eski sağlığında olmayan Muzafferüddin Şah'ın hem bu sebepten hem de Sadrazam Aynüddeve'nin³⁵ entrikaları nedeniyle ülke idaresi konusunda yetkinliğini kaybettiğini düşünen Ruslar, Şah'ın olası ölümünün ardından Velihaht'ın diğer kardeşleri Salarüddeve³⁶ ve Melik Mansur Mirza³⁷ arasından sıyrılarak İran'ın yeni hükümdarı

³⁰Luristan Eyaleti'nin merkezidir. Rıza Kurtuluş, "Luristan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, S. 27, (2003), s. 227; <http://www.iranicaonline.org/articles/khorramabad-parent>. Erişim Tarihi: 19.1.2018.

³¹Batı İran'da yer alan Kirmanşah Vilayeti'nin önemli noktalarından birisini oluşturmaktadır. <http://www.iranicaonline.org/articles/kermanshah-01-geography>. Erişim Tarihi: 19.1.2018.

³²Luristan Eyaleti'nde yer alan bir şehirdir. Burası konumu itibariyle hem Kirmanşah hem de İsfahan'a giden yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Şevket, *Îrân*, s. 50; *Cemil Said Bey*, s. 17.

³³Esasında Ruslar 1897 senesinden itibaren Doğu İran'da birtakım sağlık koridorları oluşturarak bazı politik kazanımlar elde etmeye çalışmışlardır. Nitekim birçok alanı kapsayan ve genel olarak da Turbat-ı Haidari ismi ile bilinen bu sağlık koridoru daha sonra Sistan'da benzer bir koridorun kurulmasına referans olmuştur. *TNA. FO.*, 881/8914, s. 23.

³⁴*TNA. FO.*, 881/8870, s. 2, 9-10; *TNA. FO.*, 881/8914, s. 9-10.

³⁵İncelenen yıllık raporda kendisini tanımlamak için Avrupalılardan nefret eden ve paraya çok düşkün biri gibi ifadeler kullanılmıştır. *TNA. FO.*, 881/8914, s. 29.

³⁶Muzafferüddin Şah'ın üçüncü oğlu olarak Luristan Bölgesi'nin yönetimini üstlenmiştir. Emri altında bulunan kabile ve haydut birlikleri ile Luristan'ı tamamen nüfuzu altına almaya çalışan Salarüddeve aynı süreçte İran Şahı olabilmek için Tahran'da birtakım faaliyetler içerisine girmiştir. Fakat hem başkentte çok fazla taraftarının olmaması hem de yönetimi altında bulunan Luristan'da birtakım kabilelerin kendisine biat etmemesi gibi sebeplerden ötürü yeterince bir güce sahip olamamıştır. *TNA. FO.*, 881/8870, s. 12; *TNA. FO.*, 881/8914, s. 31; Ayrıca Salarüddeve 1911 yılında meşrutiyet taraftarları ile girdiği mücadeleyi kaybetmesi üzerine Rusya'ya sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Rusya'nın kontrolü altında bulunan Salarüddeve savaşın ilerleyen yıllarında ise Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'daki en önemli destekçilerinden birisi haline gelmiştir. Sadık Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı'nda Salarüddeve Olayı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, (1995), s. 149-153.

³⁷Muzafferüddin Şah'ın ikinci oğludur. 1901-1904 yılları arasında Farsların yoğun olarak yaşadığı noktaların yöneticisi sıfatına haiz olmuştur. Yönettiği coğrafyada yaşayan halka yönelik baskılarından ötürü görevinden

olmasını arzu etmişlerdir. Nitekim onların bu arzusu Muzafferüddin Şah'ın çok yakın bir zamanda hayatını kaybetmesi ile gerçekleşmiş ve Muhammed Ali Şah meşrutiyet hareketinin en büyük destekçilerinden biri³⁸ sıfatı ile 19 Ocak 1907 tarihinde İran'ın yeni hükümdarı olmuştur. Bu gelişme üzerine de İngiltere, İran'a yönelik stratejilerini ve faaliyetlerini icra edebilmek için doğrudan doğruya Rusya'yı muhatap olarak görmek mecburiyetinde kalmıştır³⁹.

Muhammed Ali Şah'ın tahtta çıktığı süreçte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'a yönelik girişimlerinin yoğunluk kazanması Rusya'nın dikkatini celbeden bir diğer konu olmuştur. Bu kapsamda; İstanbul'un bir taraftan Tahran'da bulunan elçi⁴⁰ vasıtası ile Panislamizm'in etki alanını genişletmeye çalışması diğer yandan İran'ın sınır bölgelerine yönelik saldırgan bir politika izlemesi üzerine harekete geçen Tahran Hükümeti, St. Petersburg Hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur. Aynı dönemde Almanların da İran'a yönelik faaliyetlerinden ciddi rahatsızlık duyan Rusya ise bu isteği büyük bir fırsat addederek ilgili konudan birtakım kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Ruslar, Almanlar ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde kendilerine Bağdat ve Kirmanşah arasında bulunan hat üzerinde daha fazla söz hakkı tanındığı takdirde Bağdat Demiryolu projesine olan muhalif tutumlarından vazgeçebileceklerini ifade etmişlerdir. Ancak ilgili süreçte iki taraf arasında gerçekleştirilen görüşmelerden herhangi bir netice elde edilememiştir⁴¹.

Muhammed Ali Şah'ın⁴² tahtta çıkıp ikinci oğlunu varisi olarak tayin ettiği süreçte diğer yandan Rusya, gümrüklerden sorumlu Belçikalı M. Naus aracılığıyla İran üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Fakat meşrutiyet hareketi temsilcilerinin -özellikle Tebriz'den geniş bir kalabalık kitle ile Tahran'a gelen delegelerin- yeni Şah'ı, M. Naus'un İran'dan ayrılması

ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıca görev süresi boyunca Şah tarafından insanlara dağıtılan toprakların yönetimini ele geçirmeye çalışması ile dikkat çekmiştir. *TNA. FO., 881/8870, s. 32.*

³⁸Esasında Rus tesiri altında bulunan Veliâht hem Rusya'nın meşrutiyet hareketini desteklememesi hem de Tebriz'de bulunduğu sırada meşrutiyet taraftarlarının Tahran'da gerçekleştirdikleri nümayişlerin bir benzerini burada kendisine karşı tatbik etmelerinden ötürü her ne kadar bu harekete soğuk olsa da ilgili süreçte babasının tavsiyesi üzerine bu oluşuma sıcak bakmak zorunda kalmıştır. Nitekim 1899 yılında binbaşı rütbesi ile Tahran Ateşemiliterliğine tayin olunan ve meşrutiyetin ilanına kadar buradaki görevine devam eden Cemil Said Bey'in yayımlanmış olan İran Mektupları isimli eserinde Muzafferüddin Şah'ın bu konuda oğluna verdiği nasihat şu satırlarla aktarılmaktadır: “Oğlum, ben ölüyorum. Benim yerime sen Şah olacaksın. Sana nasihat ve vasiyetim bir cümleden ibâretidir. Bu memleketin yegâne medâr-ı sa'âdeti olan Meşrûtiyyet'e zinhar hâlel getirme, bu usûl-i idârenin elinden geldiği kadar tahkîmine gayret et. Ben bütün Avrupa'yı gezdim. Gördüğüm medeniyete, ma'mûriyete hayrân oldum, tahkîk ve tedkîk etdim. Bunların kâffesi meşveret ve Meşrûtiyyet sâyesinde husûle geldiğini cümle âlem yek-zebân olarak teslim etdiler. İşte oğlum sana son bir recâm budur. Yoksa babalık hakkı helâl olmasın”. Ayrıca Muhammed Ali Şah'ın babasının bu nasihatinden sonra gazetelere gönderdiği ilan şu şekildedir: “Benim Meşrûtiyyet aleyhinde bulunduğuma dâir bazı şâyi'ât zuhur etdiğini işidim. Ziyâdesiyle te'essüf eyledim. Ben Meşrûtiyyet'in memleketimiz için en nâfi' bir usûl-i idâre olduğuna kat'iyen kâni'im ve bu idâreyi değışdirmek fikrinde aslâ bulunmadım ve bulunmayacağım.” *Cemil Said Bey, s. 20-21; TNA. FO., 881/8870, s. 12; TNA. FO., 371/498, s. 1.*

³⁹*TNA. FO., 881/8914, s. 10; TNA. FO., 881/8870, s. 12; TNA. FO., 371/498, s. 2; Özgüdenli, “Muhammed Ali Şah”, s. 502-503.*

⁴⁰İncelenen yıllık raporun Türkiye ve Almanya başlıklı bölümünde Tahran Türk Konsolosunun çok yüksek karakterde biri olduğu ve din adamları arasında saygınlığının üst seviyede olduğu ifade edilmektedir. *TNA. FO., 881/8870, s. 13.*

⁴¹*TNA. FO., 881/8870, s. 13-14.*

⁴²İki yıllık hükümdarlığı döneminde İran'da meydana gelen siyasî gelişmeler hakkında genel bir değerlendirme için bkz: Gökhan Bolat, “Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, Yıl 8, S. 16, (Nisan 2016), s. 327-350.

konusunda ikna etmesi ile bu girişim başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Ruslar, ülke genelinde ekonomik sıkıntı iyiden iyiye hissedildiği sırada⁴³ hali hazırda Muhammed Ali Şah kendilerine bağlı olmasına rağmen İran konusunda İngilizler ile birtakım görüşmeler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Rus yanlısı bir görüntü çizen Şah ile İngiliz sempatzanı meşrutiyetçiler ise meseleyi kendileri açısından büyük tehdit olarak görerek tarafları müzakere konusunda vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ancak onlar bu süreçte herhangi bir sonuç elde edemedikleri gibi görüşmelerin son sürat devam etmesini izlemek mecburiyetinde kalmışlardır⁴⁴.

Taraflar arasında müzakereler devam ederken birtakım hususlar da artık yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda Rusya ve İngiltere, Şah'ın ikinci oğlu Ahmed Mirza'yı onun gelecekteki varisi olarak kabul ederek Şah'ın isyancı kardeşine herhangi bir destek sunmadıklarını göstermişlerdir. Buna mukabil bazı hususlarda ise anlaşmazlık yaşamaya devam etmişlerdir. Örneğin müzakereler devam etmesine rağmen Rusların Doğu (Sistan) ve Güney İran'daki (Bender Abbas) faaliyetleri makul bir şekilde azaltılamamıştır. Yine bu bölgelere atanacak yöneticiler konusunda da taraflar arasında herhangi bir fikir birliği oluşmamıştır⁴⁵.

İngiltere ile Rusya arasında gerçekleşen müzakereler İran'da ciddi manada endişe yaratmaya devam etmiştir. Bunun üzerine endişeyi gidermek amacıyla Rus Dışişleri Bakanı meclise bir mektup sunarak İran'ın iç meselelerine müdahil olmak gibi bir amaçlarının olmadığını fakat Rusya'nın çıkarlarına yönelik herhangi bir saldırı durumunda menfaatlerini sonuna kadar muhafaza edeceklerini beyan etmiştir. Rus Bakanın bu açıklaması da ilgili süreçte Alman basını tarafından son derece hasmane bir ifade olarak takdim edilmiştir⁴⁶.

Rusya ile İngiltere arasında gerçekleştirilen görüşmeler sırasında Kuzey ve Güney İran'ın bu iki devlet arasında paylaşım konusu yapıldığı iddiaları İran'ı bu kez Osmanlı Devleti ve Almanya ile yakınlaşmak mecburiyetinde bırakmıştır. Ancak ilgili dönemde bu yakınlaşma çabaları İran'ın özellikle Osmanlı Devleti ile birtakım problemler yaşamasını engelleyememiştir. Zira 1907 baharında İran'ın Sünni yağmacı Kürtleri cezalandırmak maksadıyla üzerlerine bir birlik göndermesini fırsat addeden Osmanlı Devleti ilgili noktaya kendisi de bir sefer gücü sevk etmiş ve yaz ayları içerisinde İran güçlerini püskürterek Urmiye'nin⁴⁷ batısında bulunan bütün dağlık alanları hâkimiyeti altına alıp sınır hattının kontrolünü eline geçirmiştir. Bunun üzerine Tahran Hükümeti ise St. Petersburg ve Londra hükümetlerine başvurarak Osmanlı Devletinin ele geçirdiği noktaları iade etmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak İstanbul, Tahran, St. Petersburg ve Londra'nın kendisine yönelik protestolarına aldırış etmediği gibi ilgili aksiyonu ile hem İran'daki meşrutiyet taraftarlarını

⁴³Bu dönemde borçlar birikmiş, hükümet sivil ve askerî görevlilerine para ödeyemeyecek hale gelmiştir. Bu sebepten de Sadrazam gibi önde gelen birkaç isimden borç para almak mecburiyetinde kalmıştır. Hem hükümet hem de toplum birkaç yıldır Rusya ve İngiltere gibi devletlerin sağladığı finansal destekler ile yaşamlarını sürdürmelerine rağmen yeni bir dış yardıma sıcak bakmamışlar ve mevcut ekonomik sıkıntıyı kendi yöntemleri ile çözmeye çalışmışlardır. *TNA. FO., 371/498, s. 3.*

⁴⁴*TNA. FO., 371/498, s. 2-8.*

⁴⁵*TNA. FO., 371/498, s. 2, 7-8.*

⁴⁶*TNA. FO., 371/498, s. 8-9.*

⁴⁷İran'ın Azerbaycan Eyaleti sınırları içerisinde bulunan gölün hemen batısında yer almaktadır. İranlılar bu şehri tanımlamak için “*şehr-i sebz*” ifadesini kullanmışlardır. Buranın nüfusu ilgili süreçte Ermenilerin ve Kürtlerin birbirleri ile mücadeleleri neticesinde azalmıştır. Şevket, *İrân*, s. 49.

cezalandırmak⁴⁸ hem de Rusya'nın muhtemel sınır bölgelerini işgal girişimini engellemek istemiştir. Ayrıca İstanbul bu aksiyonu ile diğer yandan Rus nüfuzu altında Culfa'dan güneye doğru uzanacak bir demiryolu hattının inşasını engellemeye çalışmıştır⁴⁹.

İran aynı süreçte Almanya ile kurduğu yakın ilişkinin bir meyvesi olarak kendi sınırları içerisinde kurulan Alman Bankasına sunduğu ayrıcalıkların Londra ile St. Petersburg tarafından protesto edilmesi ile karşılaşmıştır. İlgili konuyu kısa sürede çözüme kavuşturabilmek amacı ile meclise taşıyan hükümet hiç beklemediği bir şekilde bu sefer Almanya'nın tehditkâr tutumuyla muhatap olmak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Rusya ve İngiltere arasında devam eden müzakerelerin nihayete ermesi bu süreçte hükümeti zora sokan asıl hadise olmuştur. Zira taraflar arasında imzalanan 31 Ağustos 1907 Tarihli Andlaşma⁵⁰ ile İran'ın taksimi⁵¹ gerçekleşmiştir. Bu taksim sonucunda da İngiltere, Kasr-ı Şirin'den başlayıp İsfahan⁵², Yezd⁵³ ve Kahk'dan⁵⁴ geçerek Rusya, İran ve Afganistan sınırının kesişiminde birleşen hattın güneyinde yer alan (Kuzey İran) bütün haklarından vazgeçerken Rusya ise İran'ın Afganistan hududundan başlayıp Gazik⁵⁵, Bircend⁵⁶ ve Kirman⁵⁷ mahallerinden geçerek Bender Abbas'a uzanan alandaki (Güney İran) haklarından feragat etmiştir. Ayrıca bu iki ülke yukarıda yer alan mıntıkalar dışında kalan noktalarda birbirlerinin haklarına saygı duyacaklarını vurgulamışlardır. Böylece İran, bir taraftan Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte çeşitli kullanım alanlarına ayrılarak Rusya ve İngiltere tarafından tamamen kuşatılırken diğer taraftan andlaşmanın içerde uyandırdığı etki ile büyük bir kargaşa ortamına doğru sürüklenmiştir⁵⁸.

Sonuç

Rusya; XX. yüzyılın başında hem kendi içerisinde hem de Uzakdoğu'da birtakım problemlerle karşılaşırken İran'da güç kazanan meşrutiyet hareketi ve yine bu ülkenin mevcut ekonomik konumunun kendisine sağladığı bazı avantajlar sayesinde yönünü daha fazla buraya doğru çevirmiştir. Özellikle bu çalışmanın konusunu teşkil etmesi bakımından; İngiliz Arşivinde farklı kod numaraları ile yer alan ve İran'ın 1906-1907 yılları içerisindeki genel durumunu konu edinen yıllık raporlar incelendiğinde İran'ın tecrübe ettiği siyasî ve ekonomik

⁴⁸İstanbul muhtemelen İran'daki meşrutiyet hareketinin Osmanlı sınırları içerisine sızramaması amacıyla böyle bir amaç gütmüştür.

⁴⁹TNA. FO., 371/498, s. 8-10.

⁵⁰Andlaşma yalnızca İran'ı değil aynı zamanda Afganistan ve Tibet gibi farklı noktaları da kapsamıştır. TNA. FO., 371/502, s. 43-51. İlgili Andlaşmanın orijinali Fransızca olup ekler kısmında hem orijinal hem de İngilizceye çevrilmiş bölümünden birer sayfa paylaşılmıştır.

⁵¹İlgili sürece gelinceye kadar; taksim görüşmeleri sırasında İngiltere'nin Rusya'ya karşı gerçekleştirdiği diplomatik manevralar hakkında genel bir değerlendirme için bkz: Yılmaz Karadeniz, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, (Yaz 2011), s. 248-263.

⁵²Tahran'ın güneyinde yer almaktadır. Burası tarihsel süreçte ticaret ve sinâ'at konusunda İran'ın en önemli noktalarından birisi olmuştur. Şevket, *Îrân*, s. 45; Cemil Said Bey, s. 17.

⁵³İran'ın güneyinde yer alan eski bir yerleşim birimidir. Şevket, *Îrân*, s. 48.

⁵⁴Horasan Eyaleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Cemil Said Bey, s. 148.

⁵⁵Bircend Şehri'nin kuzeydoğusunda ve Afganistan sınırına yakın bir noktada bulunmaktadır. Cemil Said Bey, s. 41.

⁵⁶Meşhed'in güneyinde Hindistan yolu güzergâhında bulunmaktadır. Şevket, *Îrân*, s. 50.

⁵⁷İran'ın güneydoğusunu oluşturan Kirman Eyaleti'nin merkezi olan bu nokta özellikle şal ve halıları ile öne çıkmaktadır. Şevket, *Îrân*, s. 47.

⁵⁸TNA. FO., 371/498, s. 9-10; TNA. FO., 371/502, s. 43-51; Yılmaz Karadeniz, "1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, Vol., 4(2), (March 2017), s. 222-236; Cemil Said Bey, s. 41-43.

sıkıntılarının yarattığı boşluktan faydalanan Rusya'nın bu ülkeye yönelik stratejilerini ve faaliyetlerini artık daha rahat hayata geçirebildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda Rusya ilgili süreçte bir taraftan İngiliz bayrağı altında toplanan meşrutiyet taraftarları ile mevcut yönetim arasında mekik dokuyup güçlü olanın yanında yer almaya çalışırken diğer yandan da İngiltere'nin aktif bir güç olarak varlığını idame ettirmeye çalıştığı Afganistan sınırı boyunca uzanan Doğu İran'da birtakım karantina düzenlemeleri vasıtasıyla etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Ancak Rusya'nın ilgili girişimlerinin aynı süreçte yalnızca Doğu İran ile sınırlı kalmayıp İran'ın güneyine doğru uzaması bu bölgede ciddi ekonomik yatırımlara sahip olan İngiltere ile anlaşmazlık yaşamasına sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelerden sonra İngiltere, İran'daki mevcut ekonomik ve siyasî belirsizliğin daha fazla Rusya tarafından kullanılıp buradaki çıkarlarının zedelenmesini engelleyebilmek amacı ile rakibini masaya oturtmuş ve İran coğrafyasını birtakım kıstaslar doğrultusunda hem kendine hem de ona pay etmiştir. Bu taksim sonucunda da Güney İran'daki varlığına karşılık Rusya'nın Kuzey İran'daki hâkimiyetini kabul etmiştir. İran ise kendisi ile ilgili iki devlet arasında yaşanan müzakereleri dışardan seyretmek zorunda kalmış ve Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ciddi iç karışıklıklara şahit olmak zorunda kalmıştır.

Kaynakça

1- The National Archives

Foreign Office (FO) 371/498, 371/502, 881/8870, 881/8914.

2- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Haritalar (HRT. h.) 148/2.

3- Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

ABRAHAMIAN, Ervand, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol., 10, No., 3, (August 1979), s. 381-414.

ACAR, Kezban, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

_____, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, (2008/1), s. 79-98.

BOLAT, Gökhan, "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution and Its Support of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol., 6, Issue 4, (April 2013), s. 179-189.

_____, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, Yıl 8, S. 16, (Nisan 2016), s. 327-350.

Cemil Said Bey İran Mektupları, Yay., Haz., A. Ergun Çınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

DİLEK, Kaan, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 1, (2007), s. 49-68.

Doktor Fahreddin Şevket, *Îrân*, Yay., Haz. Derya Örs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev., Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

HABBERTON, William, *Russia, The Story of A Nation*, Houghton Mifflin Company, (1965).

JONES, Raymond A., *The British Diplomatic Service: 1815-1914*, Wilfrid Laurier University Press, Canada 1983.

KARADENİZ, Yılmaz, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

_____, "II. Meşrutiyet'in Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, S. 47, (Güz 2008), s. 193-214.

_____, "İran Meşrutiyet Hareketi Sırasında İstanbul'daki İranlıların Siyasi Faaliyetleri: Encümen-i Saadet (1906-1909)", *SBArD*, S. 14, (Eylül 2009), s. 1-12.

_____, "1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, Vol., 4(2), (March 2017), s. 222-236.

_____, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, (Yaz 2011), s. 248-263.

KILIÇ, Selda, "İran'da İlk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XX, S. 32, (Ankara 2002), s. 143-161.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

KURTULUŞ, Rıza, "Luristan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, S. 27, (2003), s. 227.

ÖZCAN, Azmi, "Muzafferüddin Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, (2006), s. 420-421.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Muhammed Ali Şah (1872-1925)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, (2005), s. 502-503.

SARISAMAN, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı'nda Salarüddin Olayı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, (1995), s. 149-153.

SLUGLETT, Peter, "The Waning of Empires: The British, the Ottomans and the Russians in the Caucasus and North Iran, 1917-1921", *Middle East Critique*, Vol., 23, No., 2, (2014), s. 189-208.

SÜMER, Faruk, "Kaçarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (2001), s. 51-53.

TOUSI, Re'za Rai'ss, "British Encroachments in Seistan", *J. Humanities*, Vol., 13, (1), s. 31-44.

4- İnteraktif Kaynaklar

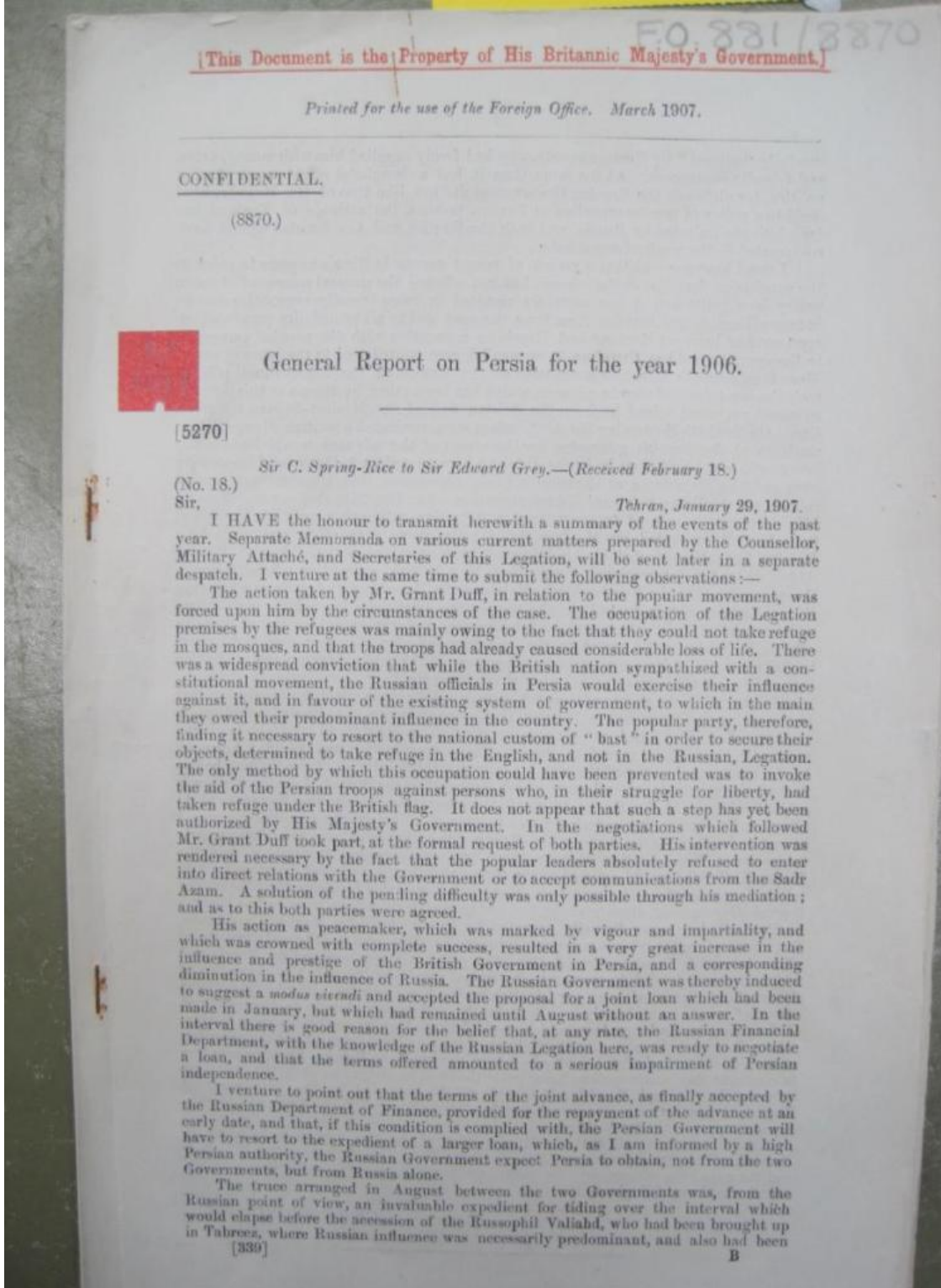
<https://www.britannica.com/biography/Sir-Edward-Grey-3rd-Baronet>. Erişim Tarihi: 7.1.2018.

<https://www.britannica.com/place/Sistan>. Erişim Tarihi: 14.1.2018.

<http://www.iranicaonline.org/articles/bandar-abbas-parent>. Erişim Tarihi: 18.1.2018.

<http://www.iranicaonline.org/articles/kermanshah-01-geography>. Erişim Tarihi: 19.1.2018.

<http://www.iranicaonline.org/articles/khorramabad-parent>. Erişim Tarihi: 19.1.2018

1906 Yılı İran Yıllık Raporunun İlk Sayfası

(TNA. FO., 881/8870, s. 1.)

[This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government.] 2

Printed for the use of the Foreign Office. January 1908.

CONFIDENTIAL.

Archives.

(9095.)

→ See later and complete Reports -
 Mr. Markham's Nos. 15A & 15B [5475-6]

General Report on Persia for the first Nine Months of the
 year 1907.

[883]

Sir C. Spring-Rice to Sir Edward Grey.—(Received January 9, 1908.)

Sir, Abinger Hall, Dorking, December 21, 1907.
 I HAVE the honour to transmit to you the Annual Report on Persia for the
 first nine months of 1907.

I have, &c.
 (Signed) CECIL SPRING-RICE.

Inclosure.

General Report on Persia for the first Nine Months of the year 1907.

IN my yearly Report for 1906 I described the struggle which led to the convoca-
 tion of a popular Assembly in Tehran. On the 1st January the Sadr Azam (the
 Moushir-ed-Dowleh) brought to the Assembly the new Constitution which had been
 at last accepted by the dying Shah and the Heir Apparent, who had yielded to the
 strong pressure brought to bear upon them by the Assembly and the Chief Priests.
 The Constitution provided for a popularly elected Assembly and a Senate, of which
 half the Members should be nominated by the Government. The Ministers were to
 be nominated by the Shah, but to be responsible to the Assembly, without whose
 consent no tax should be imposed, no expenditure incurred, no foreign loan or
 Concession allowed.

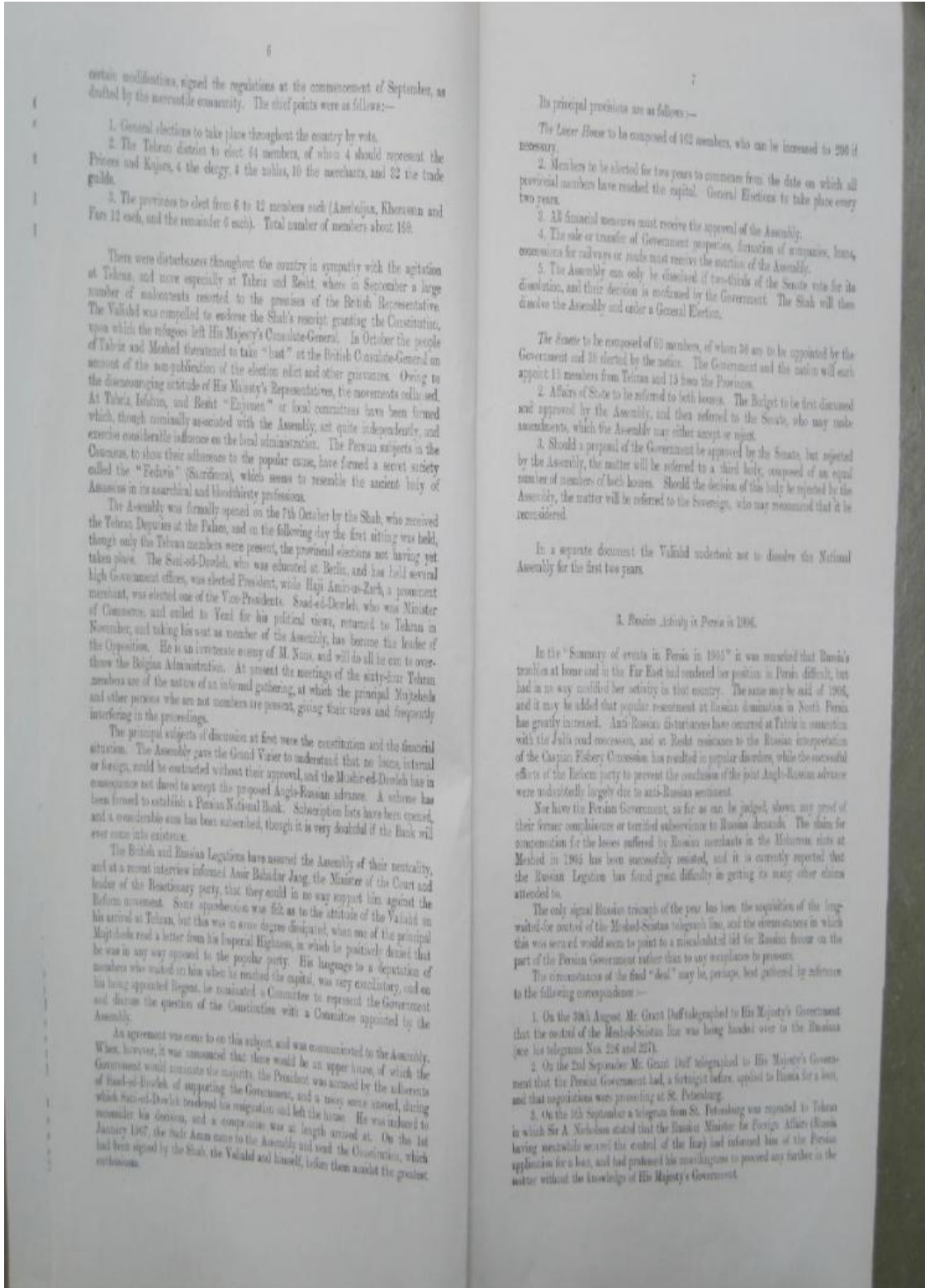
Such a Constitution, if carried into practice, would have put an immediate end
 to the system prevailing in Persia under which the Shah and his courtiers were free
 to exploit the Persian people for their own advantage. It was at once evident that
 neither the Shah nor his courtiers would willingly acquiesce in such restrictions. But
 the Valiahd had still fresh in his memory the popular outbreak at Tabreez, during
 which he had been abandoned by his own guard and forced to ask for the intervention
 of the British Consul, and the courtiers were quite unable to face the united strength
 of the people, supported by all the influence of the priestly element. The only possible
 policy for the representatives of the old system was to acquiesce and bide their
 time.

The first use to which the Assembly put its new powers was to veto the project
 for an Anglo-Russian loan. As already described, the project, as drafted by Russia
 and acquiesced in by England, provided for an advance to be repaid in a year, and
 contemplated the issue of a large loan at the end of that period. The whole influence
 of the Popular party, supported by the priests, was thrown into the scale against this
 plan. Another foreign loan, so it was said, and preached in every corner of the
 town, would mean the destruction of Persia. And as I have since learned from the
 mouth of the Sadr Azam after his retirement, that astute and wary politician was
 quite convinced that the people were in earnest, and that if he had consented to the
 loan he would have paid the penalty with his life. But the courtiers were as firmly
 resolved as ever to obtain control of the proceeds of the proposed loan for their own
 purposes, and all their efforts were concentrated on this object.

[1107]

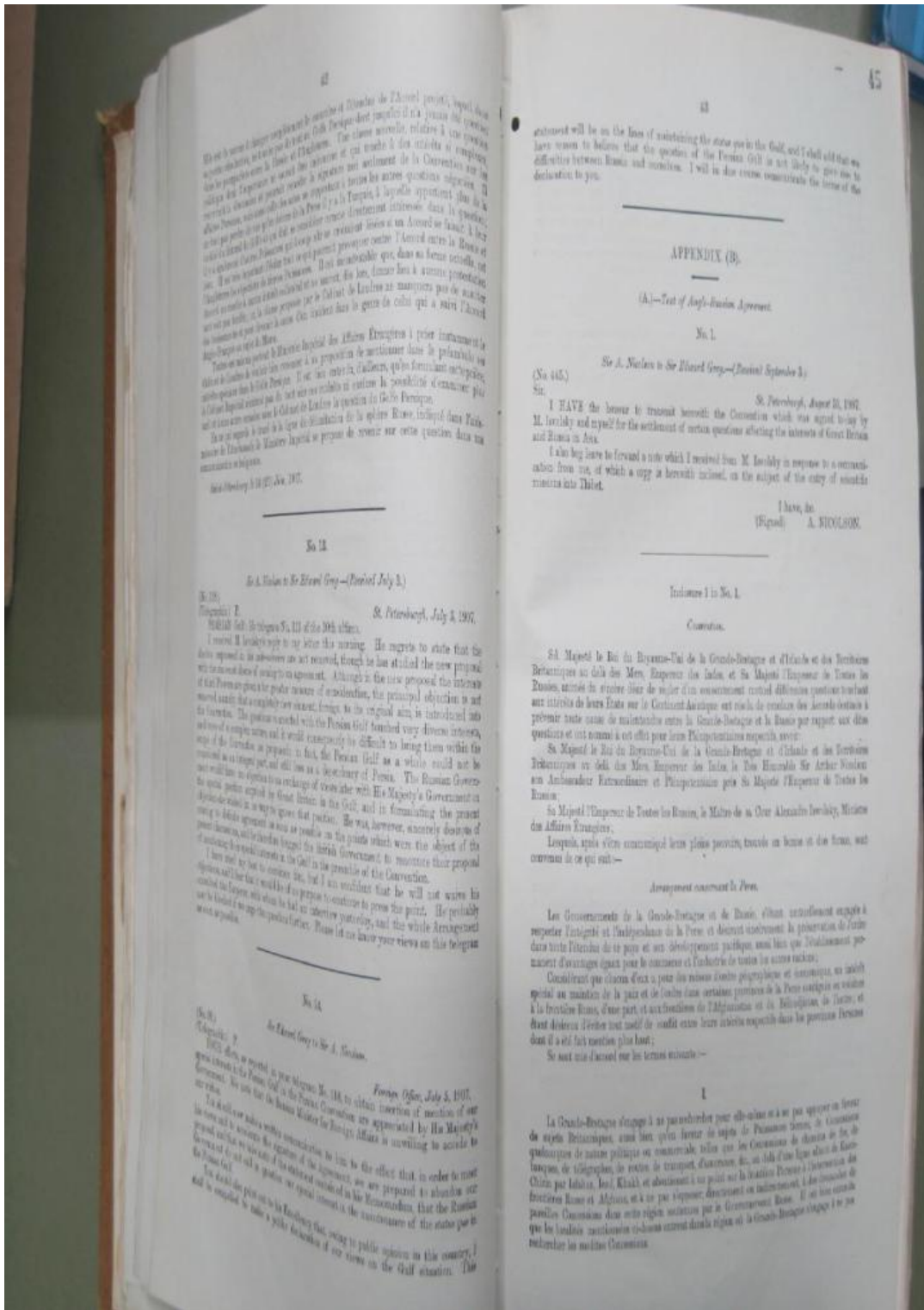
1907 Yılı İran Yıllık Raporunun İlk Sayfası

(TNA. FO., 371/498, s. 1.)

Rusya'nın 1906 Yılında İran'daki Faaliyetleri

(TNA. FO., 881/8914, s. 7.)

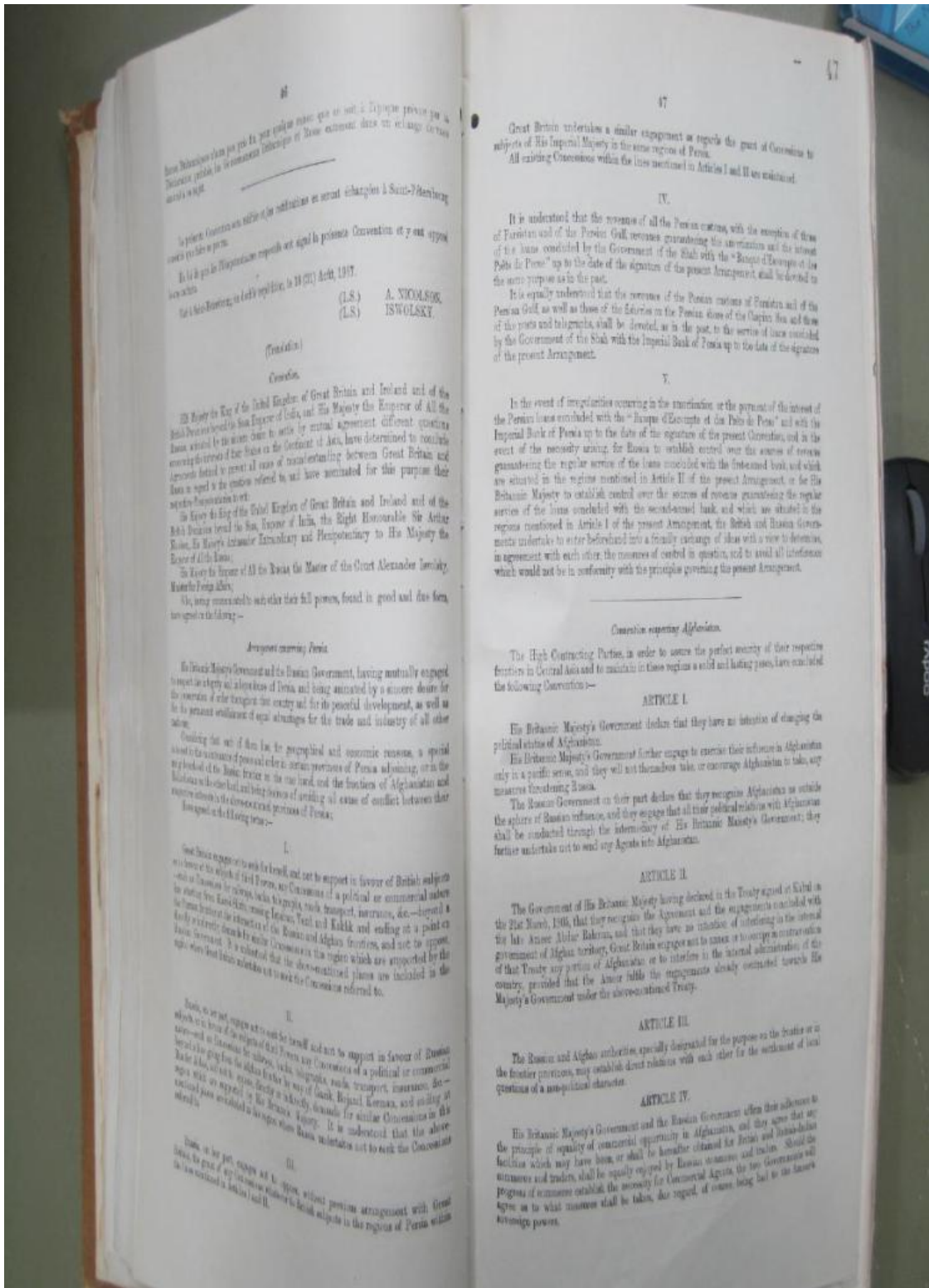
31 Ağustos 1907 Tarihli İngiliz-Rus Andlaşmasının Fransızca Metninin İlk Sayfası (İran İle İlgili Bölüm)

(TNA. FO., 371/502, s. 43.)

157

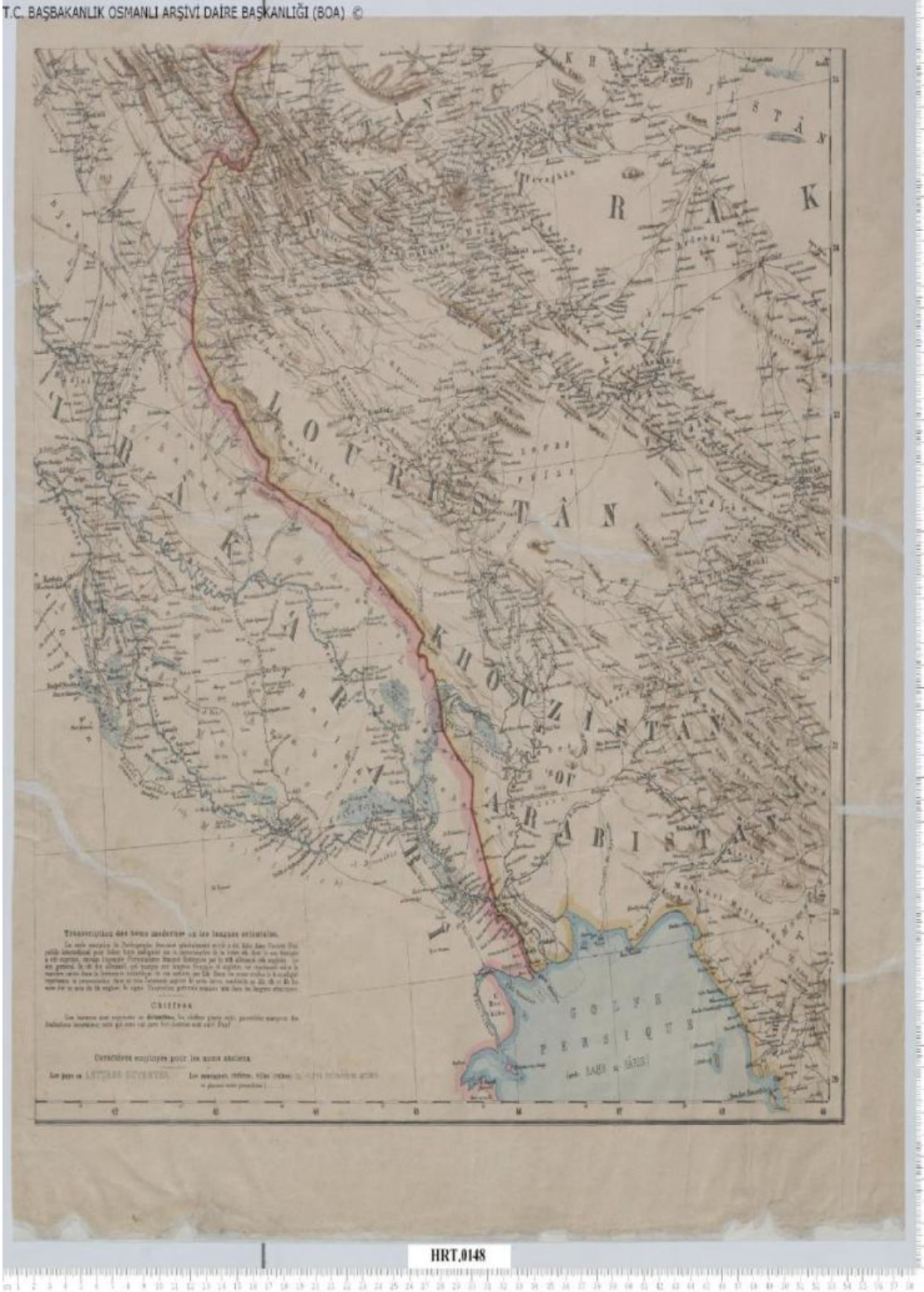
Volume 10
Issue 2
March
2018

31 Ağustos 1907 Tarihli İngiliz-Rus Andlaşmasının İngilizce Metni (İran İle İlgili Bölüm)

(TNA. FO., 371/502, s. 46-47.)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

İran Coğrafyasının Bir Kısmını ve İran Körfezi'ni Gösteren Harita
(BOA., HRT.h., 148/2)